

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ: *το γράψιμο της ιστορίας· η γραμμένη ιστορία.* Η πρώτη χρήση του όρου στα αγγλικά έχει καταγραφεί το 1569: *historiography*¹. Στα γαλλικά, το 1750: *historiographie*². Από τα δυτικά ξαναγυρνά σ' εμάς, αλλά η λέξη έχει οπωσδήποτε ελληνικές ρίζες: *ιστοριογραφία*, από το *ιστορία* και το *γράφω*, -*γραφία*³. Τη χρησιμοποίησε για πρώτη και ίσως για μοναδική φορά στην αρχαία ελληνική γραμματεία ο Ιώσηπος Φλάβιος στα ρωμαϊκά χρόνια⁴. Η λέξη πέρασε από τα λατινικά, από τα ιταλικά, και χρησιμοποιείται ανάλογα και στα γερμανικά. Στα νεότερα χρόνια η σημασία της ακολουθεί δύο συμπληρωματικές κατευθύνσεις που αναφέρονται αφενός στο υποκείμενο, δηλαδή σε εκείνον που γράφει την ιστορία, τον *ιστοριογράφο*, και αφετέρου στο αντικείμενο, δηλαδή στα έργα του. Μέχρι την εποχή του Διαφωτισμού ο ιστοριογράφος εργαζόταν κατά κύριο λόγο στην υπηρεσία μιας Αυλής. Η λέξη δηλώνει κατ' επέκταση ένα χρονικογράφο ή ένα ιστορικό. Ο Βολταίρος, που ήταν καυστικός όπως πάντα αλλά κατά βάση ακριβής, έγραφε στο *Φιλοσοφικό Λεξικό*: «Στη Γαλλία ονομάζουμε συνήθως ιστοριογράφο τον οικότροφο άνθρωπο των γραμμάτων που, όπως λέγανε άλλοτε, πληρώνεται για να γράφει την ιστορία... Είναι πολύ δύσκολο ο ιστοριογράφος ενός πρίγκιπα να μην είναι ψεύτης· και εκείνος μιας δημοκρατίας μπορεί να κολακεύει λιγότερο, αλλά δεν λείπει όλες τις αλήθειες»⁵. Όμως μετά από τα μέσα του 19ου αιώνα –που δικαίως θεωρείται αιώνας της ιστορίας– η λέξη *ιστοριογραφία* δεν χαρακτηρίζει πια μόνο το ίδιο το γράψιμο, αλλά επεκτείνεται στο σώμα της γραμμένης ιστορίας και δηλώνει τα διάφορα συγκροτημένα σύνολα ιστορικών έργων, όπως η ιστοριογραφία της αρχαιότητας, η βυζαντινή ιστοριογραφία ή, εδώ, η ιστοριογραφία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Με άλλα λόγια, η λέξη δηλώνει το σύνολο των ιστοριών που αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη χρονική ή θεματολογική ενότητα και, κατ' επέκταση, τη

γνώση ή την ευρύτερη εποπτεία και τη μελέτη ενός τέτοιου συνόλου. Η σύγχρονη και η πιο δόκιμη χρήση του όρου αναφέρεται βεβαίως στη δεύτερη εκδοχή. Αυτό είναι προφανώς το νόημα της *ιστοριογραφίας* του δικού μου τίτλου. Αλλά, χωρίς αμφιβολία, το αρχικό νόημα παραμένει κάτω από την ορατή επιφάνεια των κειμένων και μπορεί να διαβαστεί ανάμεσα από τις γραμμές τους, φανερώνοντας την ουσιαστικά προσωπική εμπλοκή των συγγραφέων (με ή χωρίς την Αυλή) στην κατανόηση και την ερμηνεία των γεγονότων που περιγράφουν. Επιστρέφοντας σε αυτό το αρχικό νόημα, μπορούμε τελικά να πούμε ότι οι *ιστορικοί αλλάζουν τον ρου της ιστορίας*. Όπως θα δείτε στη συνέχεια, αυτό είναι το πραγματικό πεδίο της δικής μου παρέμβασης στην ιστοριογραφία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής: είναι μια διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο εκφέρεται ο ιστορικός λόγος και του βαθμού στον οποίο η ιστορία είναι τελικά φορέας μιας συγκεκριμένης και συγκροτημένης άποψης – μιας *θεωρίας*.

Στο δεύτερο μέρος του τίτλου στέκει η μοντέρνα αρχιτεκτονική. Προφανώς δηλώνει τη συγκεκριμένη χρονική αλλά και θεματολογική ενότητα του δικού μου ιστοριογραφικού δοκιμίου. Χρησιμοποιώ ισότιμα τους όρους *μοντέρνα αρχιτεκτονική* και *μοντέρνο κίνημα* για να δηλώσω τη νέα αρχιτεκτονική των δεκαετιών του 1920 και του 1930, και τις προεκτάσεις της, τόσο υλικές (τα έργα των δασκάλων και των μαθητών τους), όσο και ιδεολογικές (την πρόσληψη της νεωτερικότητας), στις τρεις επόμενες δεκαετίες. Βεβαίως, χρησιμοποιώ και άλλους ισότιμους όρους, που είναι συνήθως φορτισμένοι με επιπλέον αποχρώσεις και άλλα συνδηλούμενα (όπως το *International style* ή ο *ρασιοναλισμός*), όταν αποτελούν μέρος του βασικού λεξιλογίου των ιστορικών που εξετάζουμε, όπως ο Henry-Russell Hitchcock και ο Bruno Zevi. Το τέλος της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, εάν δεχτούμε ότι υπήρξε τέλος, είναι βεβαίως δύσκολο να οριστεί, παρά την ακρίβεια του Charles Jencks, που ισχυριζόταν ότι «πέθανε στο St Louis του Missouri, στις 15 Ιουλίου 1972, στις 3.32 μ.μ. (ή περίπου)»⁶. Στο δοκίμιο αυτό θεωρώ πως η αμφισβήτηση του μοντέρνου κινήματος πήρε ήδη, στην αρχή της δεκαετίας του 1970, την κατεύθυνση ενός *άλλου λόγου*, που καθορίζει ακόμα τον τρόπο σκέψης και το πεδίο των ερευνών μας. Τοποθέτησα, λοιπόν, το λεγόμενο «τέλος» της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σε αυτή τη χρονική στιγμή, τουλάχιστον όσον αφορά τα αναγκαία όρια του corpus μου καθώς και εκείνα της γραμμένης αρχιτεκτονικής γενικώς. Οι νοηματικές μετατοπίσεις του όρου *μοντέρνος* στα κείμενα της ιστοριογραφίας και η γενικότερη σχέση ανάμεσα στο νέο και το παλιό, που βρίσκεται στη ρίζα των ερμηνειών της νεωτερικότητας, αποτελούν άλλωστε ένα από τα κύρια αντικείμενα της μελέτης μου και αναπτύσσονται εκτενώς στο καταληκτικό κεφάλαιο.

Μια πρώτη μορφή του βιβλίου αυτού γράφτηκε το 1987 και αποτέλεσε τη διατριβή μου για το Doctorat d'Etat στο Université de Paris VIII με υπεύθυνη

τη Françoise Choay. Της οφείλω οπωσδήποτε πάρα πολλά για τις γόνιμες συμβουλές και κριτικές της σε εκείνη την πρώτη φάση και για τη διαρκή συνδρομή και επιμονή της τα επόμενα χρόνια, όταν με γοήτευαν καινούργια θέματα και άλλες έρευνες, για να ξανασκεφτώ και να δημοσιεύσω την *Historiographie de l'Architecture Moderne*. Στην τελική μορφή του το βιβλίο ξαναγράφηκε το 1998 και εκδόθηκε τον επόμενο χρόνο στα αγγλικά από το MIT Press. Στη δεύτερη αυτή γραφή συνέβαλε η γνώμη και όλων των άλλων μελών της κριτικής επιτροπής, του Giorgio Ciucci, του Hubert Damisch, του Anatole Kopp και του Geert Bekaert, καθώς και οι συμβουλές του Κώστα Αξελού, που επρόκειτο να είναι αλλά τελικώς δεν ήταν μέλος της επιτροπής. Τους οφείλω τις πιο θερμές ευχαριστίες.

Το ξαναγράψιμο ενός κειμένου ύστερα από μια δεκαετία είναι πολύ πιο δύσκολο απ' ό,τι φαίνεται σε πρώτη εκτίμηση. Το κύριο πρόβλημα δεν είναι η αλλαγή των δεδομένων. Είναι η αλλαγή του συγγραφέα, η διαρκής διεύρυνση του πεδίου του, η συσσώρευση της εμπειρίας. Το βιβλίο είναι λοιπόν καινούργιο, αν και, ως προς την αρχική του σύλληψη, ακολουθεί την ιδέα και τη δομή, τα αναγνωρίσιμα ίχνη του παλιού. Περισσότερο απ' όλους, στη δεκαετία αυτή, θα είχα να ευχαριστήσω τους σπουδαστές μου, στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου, που μου έδωσαν το αυστηρό μέτρο της δημιουργικής επικοινωνίας. Πολύτιμη ήταν βεβαίως η συνδρομή όσων διάβασαν το χειρόγραφο και συνέβαλαν, με κριτικές παρατηρήσεις, στη διαμόρφωση της τελικής μορφής του: ο Jean-Louis Cohen, ο Σάββας Κονταράτος, ο Γιάννης Πεπονής, ο Ηλίας Κωνσταντόπουλος και οι τρεις ανώνυμοι κριτές του MIT Press. Η ευκαιρία που μου έδωσε ο Roger Copover, ο διευθυντής του αμερικανικού εκδοτικού οίκου, να απευθύνω πρώτα το βιβλίο αυτό στο διεθνές κοινό και η καλή συνεργασία με έναν άριστο επιμελητή, τον Matthew Abbate, μου προσέφεραν υψηλά κίνητρα και στόχους. Στο σημείο αυτό πρέπει να ευχαριστήσω το Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου για την καθοριστική βοήθειά του στην αγγλική μετάφραση του κειμένου, τον Δημήτρη Μαντζούνη ξεχωριστά, και βεβαίως το μακαρίτη πια John Solman, που ήταν ιδανικός σε αυτή τη δεύτερη μεγάλη μεταφραστική συνεργασία μας.

Στη συνέχεια το βιβλίο αυτό μεταφράστηκε στα ισπανικά από τον Jorge Sainz, που το πλούτισε με ερμηνείες και με συμπληρώσεις (Μαδρίτη, 2001). Τον ευχαριστώ ξανά για τη ζεστή συνεργασία μας. Το ίδιο ευχαριστώ τον Κώστα Λιβιεράτο που, ως φίλος και ως εκδότης, είδε στην ελληνική έκδοση του βιβλίου ένα πραγματικό πεδίο προβληματισμού, και επιπλέον αντελήφθη τη σκληρή ταλάντευση του συγγραφέα, που τώρα ήταν και μεταφραστής, ανάμεσα στις διάφορες γλώσσες που είχαν ήδη καταγράψει τη σκέψη του. Εξίσου ευχαριστώ τους συγγραφείς και τους εκδότες που επέτρεψαν την αναπαραγωγή εικόνων και αποσπασμάτων από τα βιβλία της ιστοριογρα-

φίας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Ξεχωριστά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Bruno Zevi, που τότε ήταν ακόμα ανάμεσά μας, για την απλόχερη και ανοιχτόκαρδη απάντηση στο γράμμα μου: «Είστε ελεύθερος να χρησιμοποιήσετε όποιες εικόνες και όποιο παράθεμα θελήσετε από τα βιβλία μου». Μας δίνει έτσι το μέτρο της πραγματικής αφιέρωσης στο βαθύτερο νόημα της πνευματικής εργασίας.

